

JACQUES-GUY PETIT

A társadalmi szabályozó folyamatok és a történetírás¹

Manapság, midőn már egyértelműbben látszanak a globalizáció árnyoldalai, és tanúi voltunk az Enron összeomlásának, valamint a gazdaság szabályozásáért felelős intézményeket érintő korrupciós botrányoknak, egyre többen foglalkoznak a reguláció–dereguláció dialektikus kapcsolatban lévő párosával. Vannak, akik még reménykednek a kapitalizmus egyfajta etikai alapon történő önszabályozásában, és még mindig meglepődnek annak láttán, hogy a szabadverseny, illetve az a bizonyos „láthatatlan kéz” (melyet a neoliberais közgazdászok ismét előrángattak) nem képes a gazdasági – és még kevésbé a társadalmi – folyamatok szabályozására.² Ez az attitűd azt igazolja, hogy félreértették az elmúlt kétszáz év történeteit, és tudomást sem vesznek azon munkákról, amelyek – Polányi Károlyhoz hasonlatosan – a 20. század vonatkozásában rámutattak arra, hogy az úgynevezett önszabályozó piac zsákutca abban az esetben, ha a gazdaság elszakad a társadalmi valótól.³

Ebből következően – és azért is, hogy elkerüljék a rendszer összeomlását – egyre gyakrabban emlegetik az állam szabályozó szerepének növelését még azok is, akik két évtizede el akarták törölni az állami beavatkozásnak még az emlékét is. Az előbbiekkel ideológiai szempontból éppen ellentétes oldalon állók (így például az ATTAC főtitkára) szintén erősebb állami fellépést sürgetnek, immár nemcsak szanálási és ellenőrzési célból, hanem azért is, hogy így teremtsék meg az a stabil demokratikus tér, amely lehetővé tenné a „játékszabályok újragondolását”.⁴ Mindez azt is jelenti, hogy a szovjet blokk összeomlását követően a történelem végét hirdető ál-teoretikusok véleménye ellenére a történelem tovább folytatódik; és a folytatás már csak azért is konfliktusokkal terhes, mert az államhatalom ilyesfajta invokálása olyan mindenható állam létrejöttét segíti, amely – a globalizáció és a nemzetekfelettség fogalmának negatív konnotációjú összekeverése révén – igyekszik ki-

¹ A tanulmány francia eredetije megjelent: Petit, Jacques-Guy: *Les régulations sociales et l'histoire*. In: Fecteau, Jean-Marie – Harvey, Janice (dir.): *La régulation sociale entre l'acteur et l'institution. Pour une problématique historique de l'interaction*. Sainte-Foy, Presses Universitaires du Québec, 2005. 30–47. A szerkesztőség ezúton is köszöni a kiadó szíves hozzájárulását a tanulmány magyar nyelven történő publikálásához. A szerzővel készült interjúnkat az Aetas 2009/3. számában olvashatják. A szerkesztő jegyzete.

² Hoarau, Christian: *Pour une régulation éthique du capitalisme*. Le Monde, 11 mars 2003 (melléklet). IV.

³ Polanyi, Karl: *La grande transformation: aux origines politiques et économiques de notre temps*. Paris, 1983. (A mű első kiadása 1944-ben jelent meg.)

⁴ Tartakowski, Pierre: *Plus de régulation, notamment par l'État*. Le Monde, 27 août 2002. 14.

bújni a nemzetközi egyeztetés kötelezettsége alól.⁵ Amennyiben viszont a domináns szerepre törő államok kisajátítják a globalizációt, az azonnal ellenszabályozások, ellenhatalmak és új szereplők színrelépését is kiprovokálja. Erre szolgáltatott példát a Porto Allegreben megrendezett „ellencsúcs”.

Ezzel azt szándékoztuk jelezni, hogy mennyire időszerű az egyéni szereplőket és az intézményeket érintő társadalmi szabályozás problematikája. Az állam és a civil társadalom, illetve az emberek és az intézmények közti interakciók tanulmányozása annál is inkább helyénvaló, mert egyformán érinti az Atlanti-óceán mindkét oldalán élő kutatókat.

Csak hogy jelezzem, mennyire komplex kérdéskörrel van szó: a társadalmi szabályozó folyamatot vagy folyamatokat a lehető legkülönbözőbb alapállásokból lehet tanulmányozni.⁶ Most nem is kívánok a szabályozás gazdasági aspektusaival foglalkozni, hanem megelégszem a társadalmi és politikai oldalra vonatkozó kérdések felvetésével.⁷

Elsőként a szabályozás fogalmkörének kialakulását és jelentését kell tanulmányoznunk; ezt követően térhetünk rá arra, miként adaptálták ezeket – elsősorban francia – szociológusok a társadalmi regulációs mezőre. Végül pedig azt is megvizsgáljuk, miként élnek vele a történészek.

1. A szabályozás fogalmának története

Az angolszász szerzőknél ritkán találkozunk a szabályozás fogalmával; ha mégis előfordul, akkor elsősorban a közhatalmak rendeletalkotási politikájára vonatkoztatva használják.⁸ Ezzel szemben – az episztemológusok és a biológusok úttörő munkáit követően – immár három évtizede igen széles körben használják francia nyelvterületen, elsősorban a szociológiai jellegű írásokban.⁹

1.1. Etimológia és episztemológia

Mivel a dolgokat csak akkor érthetjük meg igazán, ha az eredetükkel is tisztában vagyunk, fussuk át a fogalom történetét. A klasszikus *regula* (szabály) terminusból kialakult kései latin *regulare* (irányítani, elrendezni) igéből származó *régulation* szó 1460 körül bukkan fel

⁵ Laïdi, Zaki: *L'Amérique se déploie, l'Europe se replie*. Le Monde, 6 août 2002. 1., 9. Ezt a megállapítást látszik alátámasztani az Egyesült Államok Irak ellen 2003 márciusában indított „preventív” háborúja.

⁶ Vö.: Fecteau, Jean-Marie: *La Liberté du pauvre. Sur la régulation du crime et de la pauvreté au XIXe siècle québécois*. Montréal, 2004. első fejezetében foglaltakkal. Lásd még: Petittclerc, Martin: *Interaction sociale et régulation sociale: quelques réflexions sur le nouveau paradigme pragmatique*. Montréal, 2003.

⁷ Erről lásd: Boyer, Robert – Saillard, Yves (dir.): *Théorie de la régulation: l'état des savoirs*. Paris, 1995. Ez az összefoglaló jellegű munka kritikával illeti a neoklasszikus elméleteket (kiváltképp a magát „tisztának” tekintő gazdaság historicitását), és ismét górcső alá veszi a piac szerepét, majd rámutat, hogy a piac milyen mélyen ágyazódik a szabályok és ellenőrzési technikák szövevényébe. A reguláció ilyesfajta vizsgálata intézményközpontú és történeti szempontok mentén valósul meg.

⁸ Lásd: Goodin, Robert E. – Klingemann, Hans-Dieter (dir.): *A New Handbook of Political Science*. Oxford, 1996. (A *regulation* terminust még csak nem is említi.) Guy Rocher kanadai szociológus megemlíti a társadalmi kontrollt, de a szabályozásról ő sem beszél. Roche, Guy: *Introduction à la sociologie générale*. La Salle, 1992³. Raymond Boudon és François Bourrigaud szociológiai lexikonjában sem szerepel ilyen szócikk, ám a tárgymutatóban legalább találhatunk a fogalommal kapcsolatos hivatkozásokat. Boudon, Raymond – Bourrigaud, François: *Dictionnaire critique de la sociologie*. Paris, 1994⁴.

⁹ Thoenig, Jean-Claude: *L'usage analytique du concept de régulation*. Les Cahiers de la recherche (ESSCA Angers), n. 7. (2000), 136.

a francia nyelvben, és ekkor még az *uralom* szinonimája.¹⁰ Ebből fakadóan a reguláció fogalma először az uralommal, az irányítással, a rendezéssel, vagyis a szabály-, illetve norma-szabással rokonítható. Az 1870-es években a Littré-féle szótárban a *reguláció*, illetve a *regulációs tevékenység* már a *regularitás* vagy a *regulátor*, vagyis az uniformizálás, illetve a mechanika és az elektronika területére vonatkozik.¹¹

Az *Encyclopaedia Universalis* 1972-es kiadásában Georges Canguilhem, akit Michel Foucault is mesterének tekintett, arra is rámutatott, hogy a tizennyolcadik század végén a *reguláció* helyett sokkal inkább a *regulátor* fogalmát használták. Ez a mechanika és az óragyártás területén olyan irányítórendszert jelent, „amely képes folyamatos mozgást biztosítani”.¹² E korban – Descartes *deus ex machina* koncepciójának továbbgondolásaként – az olyan gondolkodókat vagy tudósokat, mint az orvos-filozófus La Mettrie-t, Lavoisier-t vagy Cabanis-t egyöntetűen foglalkoztatták a fizikai és a morális, illetve a fizikai és a biológiai-emberi törvények közti összefüggések.¹³ Az „ember-gép” elsősorban egy, az egyes funkciók közti egyensúlyt biztosító regulátorok által ellenőrzött természeti lény. Ezzel egy időben, a klasszikus liberális gondolat kialakulásakor teszik meg az első gazdaságtudósok a szabadsversenyt a piac szabályozójává vagy egyensúlyi tényezőjévé. Később Claude Bernard építi be az egyensúly, a kompenzáció és a mérleg fogalmát a 19. század közepének új tudományába, a fiziológiába, amely végre az embert a maga egészében kívánja tanulmányozni. A század végén az élet folyamatait már egyre gyakrabban magyarázzák a reguláció, az öfenntartás vagy az enyhébb külső és belső változásokhoz történő alkalmazkodás, az adaptáció fogalmával. Ezzel lehetővé válik a reguláció *par excellence* biológiai tényként való kezelése.¹⁴

Canguilhem nagy hangsúlyt helyez a reguláció kibernetikai és matematikai modellek alapján történő magyarázatára. A kibernetikai rendszer azért lehet „olyan változók összessége, melyek állandóját mindvégig ellenőrzés alatt tartják”, mert a szabályostól való eltérés észlelése esetén a rendszer mindig figyelmeztető jelet küld, amelynek eredményeként a zavart keltő ok automatikusan megsemmisítésre kerül, vagyis „a rendszerben szabályosként megadott érték továbbra is állandó marad”. Innen származik az a gyakran idézett meghatározás, mely szerint a reguláció „egymástól különbözőségük vagy váltakozásuk miatt gyökeresen eltérő jellegű mozgások, cselekedetek vagy ezek következményeinek, illetve termékeinek valamilyen szabály vagy norma szerinti egymáshoz igazítása”.¹⁵

Ezzel már közel is kerültünk témánkhoz, vagyis a társadalmi szabályozáshoz és annak történetéhez. Amennyiben ugyanis az episztemológiai megközelítés – amellett, hogy igazságot szolgáltat az etimológiának és a tudománytörténetnek, illetve egyértelműen kiemeli

¹⁰ Rey, Alain: *Le Robert. Dictionnaire historique de la langue française*. Paris, 1992. 2. köt. 1753.

¹¹ Vö.: Littré, Paul-Émile: *Dictionnaire de la langue française*. Paris, 1863–1873. 4. köt.

¹² Canguilhem, Georges: *Régulation (Epistémologie)*. In: *Encyclopaedia Universalis*. 14. köt. Paris, 1972. 1–3.

¹³ La Mettrie, Julien Offray de: *L'Homme-machine*. Paris, 1987. (Első kiadás: 1748.); Lavoisier: *Premier Mémoire sur la respiration des animaux*. 1789.; Cabanis: *Rapports du physique et du moral de l'homme*. Paris–Genève, 1980. (Az 1844-es kiadás reprint változata; első kiadás: 1804.)

¹⁴ Először 1843-ban kiadott orvostudományi értekezésében Canguilhem nemcsak a regulációval, hanem a vele egyenértékűnek tűnő biológiai normalitással is foglalkozik. Véleménye szerint, „ha vannak biológiai normák, ezek azért léteznek, mert az élet nem a környezetnek való alávetettség, hanem az én saját környezetének – és ezzel együtt értékeinek – nem csupán a környezetben, hanem magában a szervezetben is végbemenő institúciója; és ezt nevezzük biológiai normativitásnak.” Canguilhem, Georges: *Le normal et le pathologique*. Paris, 1966. (az 1950-es második kiadás változatlan utánnomása). 155.

¹⁵ Canguilhem, Georges: *Regulation*. In: *Encyclopaedia Universalis*. 19. köt. Paris, 1967. 711.

az interakciók fontosságát – a társadalmi szabályozással is foglalkozni kíván, a saját strukturalista felfogásának rabja lesz (ezért is emel át annyi mindent Lévi-Strauss megállapításaiból), és úgy tekint a társadalom hatalmas gépezetére, mintha az – a nagy kibernetikai rendszerekhez hasonlóan – lényegében az önszabályozás által vezérelve működne. Jóllehet a társadalmi folyamatok összességét olyan folyamatok egységének fogjuk fel, amelyek fő célja – az előre nem látható helyzetekhez való alkalmazkodás révén – a kohézió (mondhatni a szolidaritás) megtartása, még akkor is igen nehéz figyelembe venni a történelem lényegét, vagyis a változást.¹⁶

1.2. A mechanikai és a biológiai modell

Hogyan, milyen átjárókon keresztül tudunk most átlépni a fizikából az erkölcs és a biológia világába, hogy megértsük a társadalmi szabályozás fogalmát? A legjobb – szinte kínálkozó – lehetőségnek Michelle Perrot elemzési módszere tűnik. Ő a bűnügyi statisztika megszületését „morális statisztikának”, a szociológia egyik előfutárának tekintette. A legelső úgynevezett humán tudományok két modell mentén jöttek létre. Az első volt a biológiai modell, amely a „teljességet célzó komplex funkciók és interakciók” fiziológiai fogalmait használta; a másik a fizikai-matematikai modell, amely nagy gondot fordított a „pontosságra, a képeltalkotásra és a számításokra”, miközben mennyiségi sorok alapján átlagokat és kovariánsokat próbált megállapítani.¹⁷

A reguláció régi mechanikai modellje a maga matematikai és kibernetikai folyományaival leginkább annak a szemléletnek felel meg, amely szerint a társadalmi jelenségek nem mások, mint szabályszerűségek létrehozásai vagy reprodukálásai. Ezzel már közel is kerültünk a kívülről ránk kényszerített szabályok, kényszerek és hierarchiák modelljéhez. Ezért is tartotta indokoltnak az antiklerikális Voltaire egy olyan absztrakt istenség létezését, amely kordában tartja az univerzumot. A főszabályozó vagy főórászmester, főellenőr vagy – a szabadkőművességtől kölcsönzött szóhasználattal – főépítész figurája még Chateaubriand-nál is megtalálható, aki *A kereszténység szelleme* című művében Istent „a legfőbb szabályalkotóként” említi.¹⁸ A szekularizáció folyamatának eredményeként, midőn az állam és az általa alkotott törvények eme *deus ex machina* helyébe léptek, a társadalmi kontroll azon koncepciójához jutunk, amely a külső normák diktálta kényszerre és a különbözőségek visszaszorítására helyezi a hangsúlyt. Ahogy Canguilhem mondta: „a norma adja a jog alapját, irányt mutat, és segít visszatérni a helyes útra”.¹⁹

Ami a szabályozás biológiai modelljét illeti, ez az élő szervezet működésére, interakcióira és a változás diktálta kényszer által kiváltott adaptációs folyamatokra helyezi a hangsúlyt. Az orvosi Nobel-díjjal is elismert François Jacob 1970-ben megjelent, az élő szervezetek logikájáról szóló munkájában nagyon fontosnak tartotta a regulációt. Claude Bernard

¹⁶ Michel Crozier a változást tekintette a társadalmi szabályozás „kemény magjának.” Crozier, Michel – Friedberg, Erhard: *L'acteur et le système. Les contraintes de l'action collective*. Paris, 1997. 330. és köv.

¹⁷ Perrot, Michelle: *Première mesure des faits sociaux: les débuts de la statistique morale en France (1780–1830)*. In: INSEE: *Pour une histoire de la statistique*. 1. köt. Paris, 1977. (Másodközlés: Perrot, Michelle: *Les ombres de l'histoire: crime et châtement au XIXe siècle*. Paris, 2001. 263.)

¹⁸ Lásd: Ligou, Daniel: *Histoire des francs-maçons en France de 1815 à nos jours*. Toulouse, 1996. 204.; Chateaubriand, René de: *Le génie du christianisme*. I. rész, V. fej. 8.

¹⁹ Canguilhem, Georges: *Nouvelles réflexions concernant le normal et le pathologique (1963–1966)*. In: Canguilhem, Georges: *Le normal et le pathologique*. Paris, 1966. 177. A társadalmi valóval és a léttel foglalkozó oldalak alapján könnyen képet nyerhetünk arról, mekkora befolyást gyakorolt Canguilhem Michel Foucault *Surveiller et punir (Felügyelet és büntetés)* című művére.

nyomdokaiba lépve arra mutat rá, hogy minél összetettebb egy élő szervezet, annál erősebben integrálódnak és szabályozódnak a funkciói, és annál szabadabban képes a külső tényezőkkel való interakcióra. Természetesen – a többi rendszerhez hasonlóan – az élő szervezet is hajlamos a bomlásra, ám rendezetlensége – az őt egy folytonosan instabil egyensúlyi állapotban újjászervező regulációs folyamatok révén – újjászületéshez vezet. A sejttől az egész élő szervezetig a regulációs folyamatot jelentő alkalmazkodási és kiigazítási interakciók alkotják az élőlény egyik fő – ha nem éppen a legfontosabb – szervezőelvét. Ennek révén képes az élő szervezet – egybeolvadás vagy éppen szétszakadás segítségével – önmaga reprodukálására, miközben a fejlődést (vagyis a változást) a szervezet és környezete közti interakciók növekvő száma félmjelzi. Így változhat az emberi szervezet oly módon, hogy közben mindvégig önmaga marad. Nem tudjuk még azonban, miként működik a genetikai kód belső szabályozása, illetve a tanulás – vagyis a született és szerzett tudás, a szabály és a változás – regulációja.²⁰ Elemzésünk ezen pontján tehát – kissé sommás extrapolációval – azt a hipotézist fogalmazhatjuk meg, hogy a reguláció a társadalmi lény logikája, azon kiigazító folyamatok összessége, melyek révén a társadalom úgy változik, hogy közben igyekszik változatlan maradni.²¹

2. A társadalmi szabályozás szociológiája

Hogyan képes egy társadalom fennmaradni, miközben állandóan változik? Másképp mondva: miként teszi lehetővé a változás egy társadalom fennmaradását? Ez a kérdés egyaránt foglalkoztatja a szociológusokat és a történészeket.

2.1. Társadalmi kontroll és reguláció

A társadalomra alkalmazott matematikai és kibernetikai modellek néha az önszabályozó termosztát kissé karikatúraszagú képét idézhetik fel. Ennek folyománya a társadalmi szabályozó folyamatok determinista megközelítése, az a totális kontroll, amely rögtön kizár minden nagyobb horderejű változást, vagyis magát a történelmet. Ugyanakkor viszont a biológiai modelleknek is megvannak a maguk korlátai, jóllehet ezek az előzőknél mindenképpen nagyobb teret engednek az összetett vagy az eltérő jellegű folyamatoknak; a genetika és az örökléstan talaján maradván gyakran a funkcionális rendszeren belüli reprodukciós folyamatok elemzésére szűkítik le látókörüket.

Mondhatjuk-e, hogy a társadalmi kontroll és a reprodukció alkotják a társadalmi-politikai viszonyok vezértengelyét? Bourdieu és Foucault művei – első olvasásra – látszólag erre ösztönöznek bennünket. Bernard Lécuyer 1967-ben a társadalmi szabályozást egyenértékűnek tekintette a társadalmi kontrollal. Amennyiben a társadalmi szabályozást olyan jelenségnek tekintjük, melynek célja társadalmi folyamatok egyensúlyi helyzetének megőrzése, illetve helyreállítása, akkor tényleg nem vagyunk messze a *social control* fogalmától. Ez utóbbi definíciója a következő: „azon folyamatok összessége, melyek a társadalmi szerkezet fenntartását és állandóságát szolgálják.”²² Ha elfogadjuk a két fogalom kvázi egyenértékű-

²⁰ Jacob, François: *La logique du vivant: une histoire de l'hérédité*. Paris, 1970. 206–207., 302–304., 333., 337.

²¹ „Kódjaik, regulációik és interakcióik révén a kulturális és társadalmi integrálók túlmutatnak a biológiai magyarázatok sémáin [...]. Igaz, hogy az ember és az emberi társadalmak vizsgálata nem szorítkozhat pusztán a biológia eszközeire; ám az is igaz, hogy ezek nélkülözhetetlenek hozzá.” Jacob: *La logique du vivant*, 342–343.

²² Lécuyer, Bernard Pierre: *Régulation sociale, contraintes sociales et socail contrôle*. Revue française de sociologie, 1967, t. VIII., 78–85.

ségét, akkor azt is megértjük, miért használják az angolszász szerzők oly ritkán a társadalmi szabályozás fogalmát.²³ Van más eset is: a québec-i Jacques Beauchemin gyakran él a társadalmi szabályozás fogalmával, de ez nála teljesen megegyezik a társadalmi kontroll jelentéskörével.²⁴

A társadalom által a tagjaira gyakorolt szabályozó és irányító hatások megértése érdekében általában szó esik az állam és intézményei szerepéről, rengeteg közreműködő – így például a társadalmi tevékenységi formák szakértői, a statisztikusok vagy a szociális szférában dolgozók – befolyásáról, már csak azért is, mert ezek száma a 19. és a 20. század folyamán erősen megnőtt. Az állam- és közigazgatási vagy igazságszolgáltatási és pszichiátriai rendszereket, illetve magát a szociálpolitikát is behatóan tanulmányozzák – és már nem csupán normatermelő és ellenőrző eszköznek tekintik őket, hanem olyan szereplőknek, amelyek képesek odafigyelni az alávetettek, az uraltak kéréseire, figyelembe veszik frusztrációikat, hogy ezekhez alkalmazkodva próbálják meg visszaállítani a megtépázott társadalmi-politikai egyensúlyt.

Ross 1901-ben megjelent alapműve óta a társadalmi kontroll ilyesfajta megközelítése mindig megtermékenyítő hatással járt;²⁵ sok szerző használta fel és gazdagította az interakciós elméletek eredményeivel. Foucault és Garland könyvei²⁶ ennek két igen sikeres példáját jelentik.²⁷ Amennyiben viszont kizárólag a társadalmi szabályozásról vagy a társadalmi kontrollról beszélünk, akkor tulajdonképpen azt bizonygatjuk, hogy a társadalom mindig a fennálló rend (mintha ebből csak egyfajta lenne) megőrzésére törekedne, és hogy a normák felállítása és a társadalom által ezekre adott – akulturációs vagy ellenállási jellegű – válaszok is ezt biztosítják. Így tehát a deviáns viselkedések által nyújtott átjárót használják leginkább,²⁸ s ennek eredményeként a társadalmi kontroll különböző szakaszait „a normalitás társadalmi meghatározásának folyamatára, a deviáns viselkedésre adott társadalmi válasz folyamatára, a kriminalizáció folyamatára és a bűnelkövetésre adott társadalmi válasz folyamatára” bontják szét.²⁹

A társadalmi szabályozás kérdéskörének illetén megközelítése ahhoz vezethet, hogy a társadalmat szinte gépszerű szerkezetnek tekintjük, melyet lényegében szinte fizikai és

²³ Mindamellett az angolszász szociológusok tizedik, Mexico Cityben 1982-ben tartott kongresszusának témája a „*Law, Regulation, Social Change*” volt. Lásd: Commaille, Jacques: *Régulation sociale*. In: Arnaud, André-Jean: Dictionnaire encyclopédique de théorie et de sociologie du droit. Paris, 1993. 523.

²⁴ Beauchemin, Jacques: *Conservatisme et traditionalisme dans le Québec duplessiste: aux origines d'une confusion conceptuelle*. In: Gagnon, Alain-G. – Sarra-Bournet, Michel (dir.): Duplessis: entre la Grande Noirceur et la société libérale. Montréal, 1997. 33–54.

²⁵ Ross, Edward Alsworth: *Social Control: A Survey of the Foundations of Order*. New York, 1901.

²⁶ Foucault, Michel: *Surveiller et punir: naissance de la prison*. Paris, 1975.; Garland, David: *Punishment and Welfare: A History of Penal Strategies*. Brookfield, 1984.

²⁷ Vö.: Cusson, Maurice: *Déviance*. In: Boudon, Raymond (dir.): *Traité de sociologie*. Paris, 1992. 407. Jóllehet maga a kiadvány nem tartalmaz a társadalmi szabályozásnak szentelt szócikket, Maurice Cusson itt mutatja be „a társadalmi kontroll elméletét”, melynek gyökereit egészen Durkheimig és az öngyilkosságról szóló művéig vezeti vissza. Ezek alapján a társadalmi kontroll definíciója a következő: „azon folyamatok összessége, melyek révén egy csoport tagjai arra biztatják fel egymást, hogy figyelembe vegyék egymás elvárásait, és tiszteletben tartsák a közösen megállapított normákat.” A társadalmi kontroll addig ismert vizsgálatától eltérően ez a talán túlságosan is tág definíció gyakorlatilag Rousseau társadalmi szerződésére alapoz.

²⁸ Robert, Philippe: *La question pénale*. Genève–Paris, 1984. 28–31.

²⁹ Dandurand, Yvon – Ribordy, François-Xavier (dir.): *Crime et société: introduction à l'étude du phénomène criminel*. Ottawa, 1980. 12.

termosztatikai törvények, illetve a reprodukciós parancs ural; ebben a társadalomban a szerkezet működése fontosabb, mint a szociális gondolat, s a mechanizmus masinériává – néha machinációvá – változik. (Ez az, ami Michel Foucault-nál is vitatható, még ha *A szexualitás története* első kötetében nyújtott hatalomelemzés sokat árnyal is a panoptikus társadalom képén.) Ezen gondolat szellemében az „ellenállási pontok” megállapításával az alávetett pozícióban lévőket mintegy „felkérjük a társadalmi kontroll megfordítására és az őket felügyelők felügyeletére”.³⁰ Ez viszont önbecsapás, hiszen nem mentesíti a társadalmat a főhatalom és a mikrohatalmak összecsapása révén megvalósuló alávetettségétől.

Ami a társadalmat élő szervezetként (ám a gépjellelhez közel álló szervezetként) leképező biológiai modellt illeti, ez a társadalmi jelenségek olyan funkcionálanalíziséhez vezet, melynek révén eltörölődnek egyedi jellegzetességek csakúgy, mint belső ellentmondások vagy a történelem szülte eltérő változatok. A „belső célnak engedelmeskedő totalitás önszabályozása” holisztikus szociológiát vagy éppen teleologikus történelmet eredményez – az értelemmel és törvényekkel bíró fejlődés történetét.³¹

2.2. A társadalmi színtér szereplői és a társadalmi egyeztetés

Mondhatjuk-e azt, hogy adott társadalmon belül már eleve minden „le van futva”? Amennyiben túl nagy hangsúlyt helyezünk a normák és a hatalmi rendszer vagy éppen a hierarchia és a struktúra befolyására, akkor az a konfliktuskezelés egyfajta manicheisztikus szemléletét eredményezi. Éppen ezért számba kell vennünk az egyéni vagy kollektív szereplők – legalábbis relatív – autonómiáját; és nem csupán az ellenállás, hanem a kreativitás, az önálló szabályozó tevékenység (vagyis a társadalom alsó rétegeiből vagy periferiáiról kiinduló, a központ által nem mindig becsatározott kezdeményezések) szemszögéből is. Így például a jogi eljárások során, jóllehet az egyszerű emberek szavának sokáig kisebb a súlya, azért ők is megnyilatkoznak, és még a leginkább jogfosztott helyzetben lévő nők is aktív szerepet vállalnak a mindennapi konfliktusokban.³² A jogszociológiai kutatások eredményeire alapozva Thierry Nootens nemrégiben azt állapította meg, hogy a normák nemcsak kívülről jöhetnek, és nemcsak választóvonalként funkcionálhatnak, hanem benne foglaltatnak a társadalmi jelenségekben és a rekonstruált, fejlődőképes és közmegegyezésen alapuló társadalmi gyakorlatban is.³³

Az egyes normák közti átjárhatóság, az interakciók összetettsége, a szereplők autonóm viselkedése és tárgyalási készségének figyelembevétele jelenti számomra a társadalmi szabályozási folyamatok szociológiájának alapvetését. Ezzel mintegy elismerjük a véletlent és a

³⁰ Lenoir, Rémi – Delmas-Marty, Mireille: *La loi n'a plus tous les droits*. In: Michel Foucault. *Surveiller et punir: la prison vingt ans après*, numéro spécial de Sociétés et Représentations. Paris, 1996. 85–97. Foucault hatalomfelfogásáról lásd: Foucault, Michel: *La volonté de savoir*. Paris, 1986. 121–135.; Petit, Jacques-Guy: *Le philanthrope et la cité panoptique*. In: Girard, Luce (dir.): Michel Foucault: lire l'oeuvre. Grenoble, 1992. 169–180.

³¹ Passeron, Jean-Claude: *Acteur, agent, actant: personnages en quête d'un scénario introuvable*. Revue européenne des sciences sociales (Cahiers Vilfredo Pareto), t. XXXIX (2001). n. 121 (különszám: *L'acteur: un concept sur la scène des sciences sociales*). 20.

³² Chauvaud, Frédéric: *La parole captive: l'interrogatoire judiciaire au XIXe siècle*. Histoire et Archives, n. 1 (janvier-juin 1997). 33–60. A kérdést tágabb kontextusban tárgyalja Bard, Christine: *Femmes et justice pénale (XIXe–XXe siècles)*. Rennes, 2002.

³³ Nootens, Thierry: *Fous, prodiges et ivrognes: internormativité et déviance à Montréal au XIXe siècle*. (A 2003 januárjában az Université de Québec à Montréal egyetemen megvédett doktori értekezés kézirat.) Az internormativitás kérdéskörére koncentráló disszertációban igen sűrűn előfordul a reguláció és a társadalmi szabályozás kifejezés.

konfliktust, vagyis a változást, és a társadalmat úgy tekintjük, mint ami a folyamatos kiigazítás, a „barkácsolás” révén működik, s amelyet – az idők függvényében – többé vagy kevésbé erős, a különféle – gyakran egymással szembenálló – normák és értékek, a centrum és a perifériák, az erőszak és a tárgyalásos rendezés elve között feszülő ellentétek szabdalnak.³⁴

A tárgyalásos rendszert két francia szociológiai iskola (a szervezeti és az ipari kapcsolati) vizsgálta a szabályozási rendszer központi elemeként.³⁵ Az általuk megvalósított interakcionista megközelítés hozta igazán napvilágra az egyes szereplők igazi tevékenységét, illetve az „alulról jövő szabályozást”.³⁶ Ennek értelmében a valamennyi társadalmi rendszer alapját jelentő szabályok nem kizárólag a többség által az alsóbb rétegek kényszerítésére kitalált produktumok, hanem a szabály az egymástól való függés viszonyrendszerén keresztül módosítható tárgyalási alapot jelent. Ezzel a különböző – ám önállóságuk egy darabját még alávetettségükben is megőrző – szereplők egyfajta szerződéses együttélési formája jön létre. A társadalmak komplex logikájának elemzéséhez a játékelméleteket segítségül hívó Michel Crozier szerint jöllehet a társadalmi tevékenység mindig „hatalmi jelenség, hatás és tény”, az igazán – vagy a leginkább – nyerő stratégiák mindig tárgyalásos úton születnek. Ha nem így történik, akkor annak következménye az elutasítás, majd a játék új szabályokkal való újratekintése. Mivel minden emberi társadalom politika, hatalmi tér és hatalmi tét is, és igen messze van a társadalmi kontroll kibernetikai modelljétől, az emberek és a hatalom intézményei közötti véletlenszerű interakciók konfliktushoz, vagyis változáshoz vezetnek. Ha a konfliktus megoldása nem lehetséges tárgyalásos – és kiigazítással végződő – módon, akkor krízishelyzet áll elő, ami a szereplők visszailleszkedésével és újrapozicionálásával, új normák és új szabályozási eljárások elsajátításával jár.³⁷ Ez a szociológiai irányzat így próbál átlépni a mikroszociális térből (vagyis a behatárolt közösségek szereplőinek stratégiáiból) a makroszociálisba (azaz a társadalom egészébe) és a historicitásba. Így a társadalmi szabályozó folyamatok a közös tevékenység játékszabályai; ám olyan játékszabályok, melyeket folytonosan megkérdőjeleznek. A társadalmi szabályozás nem csupán egy adott rend megszervezésére vagy védelmére irányul (ez a társadalmi kontroll feladata), hanem olyan folyamatok összessége, amelyek nem csupán fenntartanak, hanem megújítanak, rombolnak és alkotnak is – vagyis életben tartják a társadalmat.³⁸

³⁴ Az internormativitással foglalkozó jogszociológiai munkák köréből lásd például: Robert, Philippe (dir.): *Normes, normes juridiques, normes pénales: pour une sociologie des frontières*. Paris, 1997. Felhasználhatók még Jacques Commaille családszociológiával kapcsolatos munkái, illetve Chazel, François – Commaille, Jacques (dir.): *Normes juridiques et régulations sociales*. Paris, 1991.

³⁵ Lásd Thoenig: *L'usage analytique*; Crozier, Michel – Thoenig, Jean-Claude: *Régulation des systèmes organisés complexes*. Revue française de sociologie, vol. 16. (1975) n. 1. 3–32.

³⁶ Lascoumes, Pierre: *Normes juridiques et mise en oeuvre des politiques publiques*. L'Année sociologique, t. 40 (1990). 59.

³⁷ Crozier – Friedberg: *L'acteur et le système*, 19–30.

³⁸ Reynaud, Jean-Daniel: *Les règles du jeu: l'action collective et la régulation sociale*. Paris, 1993. Reynaud különbséget tesz a szociológiai megközelítés és a reguláció közgazdasági elmélete között; ez utóbbit a globális rendszerek makroökonómiai teóriájának tekinti. Arra is rámutat, hogy a reguláció fogalma mennyivel inkább vissza tudja adni a társadalom összetettségét és az interakciók folyamatát, mint a szabályé. (Reynaud: *Les règles du jeu*, I–VII.)

2.3. A társadalmi és a politikai való

A társadalmi és a politikai szabályozás közötti viszonyrendszerrel is számos szociológiai, jogi és politológiai tárgyú tanulmány foglalkozott.³⁹

A klasszikus francia felfogás, amely szerint az erős állam nem csupán a politikum középpontját, hanem annak egészét elfoglalja, nem teszi lehetővé, hogy meglássuk a politikai szabályozás összetett mivoltát. Mivel 1791 óta a hangsúly a gazdasági és társadalmi életben korábban létező köztes testületek befolyásának – egyébként teljesen elméleti – felszámolásán van, ez az államot a társadalmi jelenségek és tulajdonképpen a társadalmi való egyedüli alakítójaként legitimálja, hiszen így tudja kitölteni a liberalizmus térhódítása révén kialakult ürt. E funkció azonban – miként arra Tocqueville nyomán Pierre Rosanvallon is rámutatott – csak tovább élteti az *ancien régime* abszolutizmusának etatisztá központosító törekvéseit.⁴⁰ A gondoskodó állam válságával az állam hegemon szerepe is megkérdőjeleződött, és a figyelem az állam panoptikus hatalmáról egyre inkább a kormányzati feladatok ellátása felé terelődött. Ekkor a kormányzat már csak – a centrum és a periféria számára is elfogadható módon – koordinálja a különböző, gyakran ellentétes érdekű szereplők tevékenységét, akik félúton helyezkednek el a központ és a helyi erők között.⁴¹ Az állam hierarchikus koncepciójával és a szabályoknak a klasszikus jogfelfogás által védelmezett mindenekfelettségével szemben az új kutatások szinte az antropológus szemével nézik a „színfalak mögött” zajló eseményeket, miközben az „egyes szereplők tevékenységét, a hatalmi és befolyásolási stratégiákat és az összetett hálózatokat” helyezik a középpontba.⁴² Frédéric Chauvaud-val már kísérletet tettünk ezen elemzési módszer alkalmazására a túlságosan is etatisztá francia jogfelfogás kritikájában.⁴³ A feladatközpontú kormányzás tulajdonképpen ugyanaz az etatizmus számára, mint a reguláció a társadalmi kontroll esetében. Nem tagadhatjuk azonban, hogy a központi rend továbbra is fennáll; ám most már számolnia kell egyes bizonytalansági tényezőkkel is.

Ugyanakkor a társadalmi és területi bizonytalanságoknak az 1990-es évektől tapasztalható felerősödése árnyalásra készítette a „redukált” állammal foglalkozó szociológiai és politológusi munkákat. A munkanélküliség és a kiszolgáltatottság gyors térhódítása, a társadalomról való leszakadás mértékét jelző jelenségek (ilyen például a még a fejlett nyugati demokráciákban is feltörő területi, etnikai vagy vallási jellegű erőszakos cselekmények elharapózása) tragikus tudatosulása újabb kérdéseket vet fel.⁴⁴ A devianciákat vagy éppen a szociálpolitikát kutató szociológusok most már a társadalmi kontroll által érintett területek tanulmányozásánál tartanak, és feltárják a régi társadalmi kapcsolatok felbomlásának mikéntjét, elemzik az erőszak és a becsület kettősségén alapuló ősi modell visszatérésének okait, illetve a centrum és a szinte a száműzetés értékével bíró perifériák közti szakítást. Ebből következnek a biztonságot garantáló állam demokratikus közrendjének visszaállítást hangoztató követelések, melyek értelmében a prevenciót, a repressziót és az emberkö-

³⁹ Duran, Patrice: *Le savant et la politique*. L'Année sociologique, 40. (1990) 227–259. Lásd még: Belley, Jean-Guy: *L'État et la régulation juridique des sociétés globales: pour une problématique du pluralisme juridique*. Sociologie et sociétés, vol. 18, (1986) n. 1. 28. és köv.

⁴⁰ Rosanvallon, Pierre: *L'État en France de 1789 à nos jours*. Paris, 1990.

⁴¹ Thoenig: *L'usage analytique*, 145–157.

⁴² Lascoumes: *Normes juridiques*, 57.

⁴³ Petit, Jacques-Guy: *La justice en France, 1789–1939: une étatisation modèle?* Crime, Histoire et Sociétés/Crime, History and Societies, vol. 6. (2003) 85–103.; Chauvaud, Frédéric: *La justice en France, 1789–1939: un modèle à l'épreuve*. Uo. 105–125.

⁴⁴ Castel, Robert: *Les métamorphoses de la question sociale: une chronique du salariat*. Paris, 1995.

zeli szociális intézkedéseket egymással harmóniában használó állam segítene elkerülni a társadalom szétesésének vagy a rendőrállam kialakulásának veszélyét.⁴⁵

Látva a szociális államfelfogás széthullását a globalizáció deregulációs csapásai alatt, felvetődik a kérdés, hogy a szegényeket veszélyes elemnek tekintő biztonságközpontú politika-felfogás nem a 19. század szociális problematikájának felelevenítése-e.⁴⁶ Amennyiben a szociális államnak a szabad munkavállaláson és a választójogon alapuló, az ingyenes oktatással, a társadalombiztosítással és a lakáskérdés megoldásával megerősített paktuma már nem képes a társadalmi kapocs kohézióját biztosítani, akkor – a túlságosan is könnyű, ám a kirekesztettséget csak fokozó elnyomó-bebörtönző megoldással szemben – milyen új közmegegyezést lehet létrehozni? Új integrációs modelleket kell keresnünk, amelyek középpontjában a területi elem és az érintettekkel fenntartott szoros kapcsolat áll; olyan modelleket, amelyek a társadalmi kérdések új, helyi politikai szabályozását teszik szükségessé. Ugyanakkor az is lehet, hogy csupán az egyéni szereplők között megvalósuló, neoliberális jellegű inter- és tranzakciók visszatérő asszisztálunk, melyek esetében a közhatalom csak az egyén felelősségét és kivitelezési hajlandóságát növeli, a „társadalmi mobilitás esélyegyenlőségének megteremtésével”.⁴⁷

Mindezen, szociológusok, jogászok és politológusok által megfogalmazott kételyek, kérdések és válaszok csak tovább táplálják a társadalmi szabályozás történetének problematikáját. Jól tudjuk, hogy – amennyiben elkerüli az anakronizmus csapdait – a társadalomtörténet mindig az aktualitás segítségével alakítja magát és újul meg.

3. A társadalmi szabályozás kritikai története

Miként lehet felhasználni a társadalmi szabályozásokat a történetírásban? Most már jó ideje, hogy több kutatócsoport is foglalkozik e témával.⁴⁸ Ugyanakkor nem lenne haszontalan górcső alá venni a problémákat gyakran bűnösen leegyszerűsítő historikai módszereinket. Késésben vagyunk, hiszen – miként azt láthattuk – több más tudomány már jóval korábban gondolt a „szabályozás” (és nem is annyira a „társadalmi szabályozás”) fogalmának felhasználására. Az episztemológusok, a biológusok, a közgazdászok és a szociológusok mellett a jogászok⁴⁹ és a politológusok⁵⁰ is így tettek – vagyis mindenki, aki a normákkal fog-

⁴⁵ Robert, Philippe: *Les territoires du contrôle social, quel changement?* Déviance et société, vol. 24. (2000) n. 3. 215–235.

⁴⁶ Ez az *Esprit* című folyóirat 2002. decemberi számának témája is (*L'État face à la demande de sécurité*). Lásd: Lagrange, Hugues – Pech, Thierry: *Délinquance: le rendez-vous de l'État social*. *Esprit*, décembre 2002. 17–85.; Robert, Philippe: *Une généalogie de l'insécurité contemporaine*. Uo. 35–58.

⁴⁷ Lásd ehhez a *Déviance et société* című folyóirat 2002. júniusi számában a szegénység és a szociális háló (*Pauvreté et protection sociale*) kérdésköréhez írt vitacikkeket. Autes a jelenlegi mobilitást az individualizmus visszatéréseként értékeli. Eszerint mindenki magányosan dönt, s a társadalmi kapcsolatokból „egyéni kezdeményezés” lesz egy olyan társadalomban, amely immár nem más, mint „az egyének közti tranzakciók összessége.” Autes, Michel: *Vers de nouvelles régulations politiques de la question sociale*. *Déviance et société*, juin 2002. 183–193. Ezt egy kicsit árnyalja Rodriguez, Jacques: *Postface à un débat*. Uo. 269–275.

⁴⁸ Ilyen például a montreali *Centre d'histoire des régulations sociales* (CHRS), amely Jean-Marie Fecteau irányítása alatt működik, illetve a Jacques-Guy Petit által az Université d'Angers-n 1991-ben alapított *Centre d'histoire des régulations et des politiques sociales* (HIRES).

⁴⁹ A jogtudomány és a szociológia határterületéről lásd például: Jacques Commaille munkáit, így Commaille, Jacques: *Régulation*. In: Arnaud, André-Jean (dir.): *Dictionnaire encyclopédique de théorie et de sociologie du droit*. Paris, 1993.²

lalkozik. A történettudomány azonban kiemelten érintett, hiszen foglalkozik a múlt társadalmainak normáival és internormativitásaival.

3.1. A fogalomalkotástól a paradigmáig

Fogalmi szinten, elemzési szempontként vagy problematikaként használható-e a szabályozás? A szabályozás természetesen létezik fogalomként; csakúgy, mint a társadalmi szabályozás összetett fogalomként. Érdekes felhívni a figyelmet arra, hogy mennyire fontos a történész számára a társadalmi szabályozások előtérbe helyezése, melynek segítségével rá tud mutatni arra, hogy egyszerre több szabály is működhet, valamint túl tud lépni az *egyetlen* globális rendszernek tekintett társadalom sommás elemzésén. El kell azonban ismerni azt is, hogy e fogalom határai még nem egyértelműek; néha túl tágak, máskor meg éppen túlságosan is szűkek, miként arra egy 2002-ben Montrealban tartott kutatói szemináriumon többen rá is mutattak.⁵¹ Ha – a legtágabb értelmezés szerint – a társadalmi szabályozások az élő társadalom belső logikáját, valamennyi egyéni és kollektív szereplő interakcióinak dinamikáját jelentik, akkor megint a „társadalmiság” mindenekfelettségéhez jutunk, s így fogalmi rendszerünk – sokszínűsége dacára – kevésbé lesz használható, s mivel a rosta igen laza lenne, a történesek tanulmányozása és elemzése során sem lehetne igazán fontos információhoz jutni. Ugyanakkor az is világos, hogy az általunk fentebb említett szociológiai vizsgálatok a társadalomtörténészek körében rengeteg kérdést vetnek fel, amelyek összekapcsolódva komplex problémakört alkothatnak, leginkább a kontroll *vs* szabályozás, konfliktus *vs* megbeszélés, centrum *vs* periféria (illetve centrális *vs* lokális), kirekesztés *vs* integráció, intézményrendszer *vs* civil szereplők ellentétpárok mentén. Noha ezek a problémakörök túlságosan is sommásnak, kétszátúnak tűnnek (pl. az Henri Mendras munkáival szintén a társadalmi szabályozáshoz kapcsolódó rend *vs* rendetlenség mintájára), mégis – amennyiben a szembenállásra, vagyis a tényezők közti kapcsolatokra helyezzük a hangsúlyt – ezek révén is elérhetjük a komplexitás fokát.⁵²

Kühn tudománytörténeti elemzését követve ezt már Jacques Chevallier is megállapította.⁵³ Szerinte a szabályozás fogalomköre tudományos paradigma; mégpedig valószínűleg az utóbbi harminc év egyik legfontosabb társadalomtudományi paradigmája – ám korántsem az egyetlen.⁵⁴ A paradigma több mint egyfajta „gondolattárgy”, nem olyan, a tudományos kutatást orientáló elméleti modell, amely lehetővé teszi egyes irányzatok fel- és elismerését, hanem érvelési modellként képes az egyes tudományterületek közti határok áttörésére. Ez leginkább a bölcsészeti- és társadalomtudományok körében valósulhat meg, hiszen ezek kölcsönhatások révén fejlődnek; ez pedig azt feltételezi, hogy feladják azt a – saját hegemóniájukra építő – álláspontot, miszerint a többi tudomány csak az ő „segédtudományuk”. A reguláció az úgynevezett „kemény” tudományok (ide tartozik például a fizika, a mechanika vagy a biológia és a kibernetika) egyik központi paradigmája; de ugyanez a szerepe a társadalomtudományokban (közgazdaságtan, szociológia, jog, politológia, történettudo-

⁵⁰ Miaille, Michel (dir.): *La régulation entre droit et politique*. Paris, 1995.

⁵¹ Az Université de Québec à Montréal egyetemen tartott szemináriumon a HIREs és a CHRS kutatói vettek részt. Kiemelendő Jean-Marie Fecteau, Thierry Nootens és Martin Petitclerc előadása.

⁵² Mendras, Henri (dir.): *La sagesse et le désordre – France 1980*. Paris, 1980. Kiemelendők a François Dupuy, Jean-Claude Thoenig, illetve Michel Crozier által írt fejezetek (*Le marchandage régulateur*, illetve *La crise des régulations traditionnelles*).

⁵³ Vö.: Kühn, Thomas-Samuel: *La structure des révolutions scientifiques*. Paris, 1972.

⁵⁴ Chevallier, Jacques: *De quelques usages du concept de régulation*. In: Miaille, Michel (dir.): *La régulation entre droit et politique*. Paris, 1995. 71–93. *Interaction sociale et régulation sociale* című írásában Martin Petitclerc a paradigma pragmatikus oldalát fejti ki.

mány) is. Ez az érvelési mátrix olyan különleges kapocs, olyan – legalább részben – közös problémakör, amely képes egységbe vonni természettudósokat, bölcsészeket és a társadalomtudományok szakértőit; ám ez utóbbiaknak vállalniuk kell tudományuk sajátosságait, és ellen kell állniuk annak a kísértésnek, hogy az egzakt tudományokkal egyenértékűen „kemény” tudomány művelőinek tekintsék magukat.

3.2. Kompromisszumok és konfliktusok

Minden fogalomkörnek vagy paradigmának megvan a maga ideológiai felhasználási lehetősége, csakúgy, mint implicit konnotációi. Ez különösen érvényes a társadalmi szabályozások esetében. Amennyiben alapvetően egyeztetési és kiigazítási folyamatoknak tekintjük őket, akkor a kompromisszumkeresés (netán a bármi áron megkötendő kompromisszum) stratégiáját valorizáljuk – ezzel viszont elutasítjuk a mindig jelenlévő konfliktusokat éppúgy, mint a történelem során számos alkalommal megfigyelhető szakításokat/szakadásokat (de legalábbis minimalizáljuk a változásokra gyakorolt hatásukat).⁵⁵ Történész és szervezettársadalmat egyaránt fenyeget az a veszély, hogy mindent egy, a gyámságot gyakorló állam vigyázó szeme előtt zajló egyeztetések és a szereplők között megvalósuló együttműködés által pacifikált társadalom ideáljából vezessenek le. Ám éppilyen nagy annak is a kockázata, hogy a racionális és autonóm individuumot tekintsük mindenhatónak. Ennek folyományaként, amennyiben a társadalmi megegyezés veszélybe kerülne, logikus lenne az állam békéltető vagy konfliktuselfojtó főregulátor szerepét kiemelni; ezzel viszont paradox módon éppen a társadalmi kontroll történetéhez jutnánk vissza.⁵⁶ Így félretennénk a Bourdieu vagy Foucault gondolatai által ihletett radikálisabb szemléletű elemzéseket, hogy a Raymond Boudon munkáinak szellemiségéhez közelebb álló, konszenzusosabb jellegű, az egyéni szereplők felelősségét kiemelő vizsgálódásoknak adjunk helyet.⁵⁷ Az igazán kritikai szemléletű történésznek tudnia kell egyensúlyoznia e két szemlélet között. Ahhoz, hogy megértsük „a társadalom életét átszövő interakciók szabályozásait”, számba kell vennünk mind a szabad és a racionális egyéni szereplőt, mind a globális rendszerek mechanizmusait és képviselőit.⁵⁸

Az efféle kritikus kérdésfeltevés lényeges eleme a társadalmi szabályozások olyan történetének, amely nem a mozdulatlanság naiv, az esetlegest, a közösséget, a konfrontációt, a konfliktusokat, az erőszakot, illetve a centrum vagy a perifériák által kezdeményezett szakításokat nem létezőnek tekintő története. Egyértelmű, hogy szükség van a társadalmi kohézió megtartását célzó folyamatok és a fennmaradást biztosító normák egészének tanulmányozására; de vizsgálni kell mindazon folyamatokat is, amelyek éppen ezt a kohéziót kérdőjelezzik meg azzal a többé-kevésbé kimondott céllal, hogy másmilyen vagy akár új társadalmat építsenek, s az új normák mentén ismét létrehozzák az egyén és a társadalom közti kapcsolatot. Ebben az értelemben a társadalmi szabályozások története természetesen ma-

⁵⁵ Jean-Daniel Reynaud a következőket mondja: „Ha a társadalmi szabályozás kompromisszum eredménye, és nem más, mint maga a kompromisszum, akkor csak a kompromisszum teóriáját kell megalkotnunk.” Mendras: *La sagesse et le désordre*, 415.

⁵⁶ Chevallier: *De quelques usages*, 88–89.

⁵⁷ Jól tudjuk, hogy a „módszertani individualizmus” hirdetője – éppen Bourdieu ellenében – menyire ragaszkodik az egyén akaratlagos cselekvésének fogalmához. Boudon, Raymond: *Y a-t-il encore une sociologie?* Paris, 2003.

⁵⁸ A társadalmi való bináris és exkluzív interpretációs rendszerként való interpretációja ellen szólal fel Passeron: *Acteur, agent, actant*, 17. és köv.

gába foglalja a társadalmi kontroll, a hatalom és az ellenhatalmak történetét is; ám mindezt a társadalmi folyamatok és a változás szélesebb látókörbe helyezésével teszi.

3.3. Kutatási területek

A társadalmi szabályozások története tehát egyaránt foglalkozik az egy adott korban megfigyelhető társadalmi interakciók összességével és a társadalmi „játékszabályok” újrakomponálási és átalakulási folyamataival. Jóllehet minden társadalmi interakció és változás kutatásaink tárgya, egyes területek (vagyis egy-egy sajátos problémakörhöz tartozó kérdések) megkülönböztetett figyelmet élveznek. Közülük hármat említünk itt. Mindhárom óriási és egyéni jegyekkel bír, ám ugyanakkor kiegészítik egymást, egymásra épülnek, és egyiket sem lehet a másik kettő számbavétele nélkül vizsgálni. E három terület: a normák, a dezaffiliáció és szolidaritás, illetve a konfliktusok és ellenhatalmak.

*Normák és normativitás.*⁵⁹ A reguláció alapvetése a szabályalkotás és a normákhoz történő igazítás. Vizsgálunk kell a normák megalkotását, uralomra jutásukat és integrációjukat, vagyis a kontrollt, illetve az állami vagy lokális jellegű szabályozást végző intézményeket, a jogrendszert és az igazságszolgáltatást, a rendfenntartó erőket, a büntetőjogot, a szabadságvesztés, a korrekció és a fegyelmezés intézményeit, az uralkodó ideológiák, a sztereotip képalkotás és a habitusok (politikai beszédmód, vallás, oktatás és kultúra) mentén zajló akulturációt, valamint a közvetítői és szakértői tevékenységet.⁶⁰

*Dezaffiliáció és szolidaritás.*⁶¹ E téren tanulmányozzuk egyrészt a társadalom perifériáin, a szegénységben vagy szükségben élőket, a marginalizálódás és a kirekesztés folyamatát, az etnikai, szexuális vagy másfajta kisebbségeket,⁶² másrészt a társadalmi kohézió helyreállításának irányába mutató, magánúton (adományok, jószolgálat, filantrópia),⁶³ egyesületi, illetve más közvetítők révén (pl. céhek, önszegélyező pénztárak, humanitárius tevékenység)⁶⁴ vagy éppen a közhatalom keretén belül (állami, regionális vagy helyi szociálpolitika) megvalósuló interakciókat és egyeztetéseket.⁶⁵

⁵⁹ Ez a Philippe Robert által alapított, a GERN (*Groupement européen de recherches sur les normativités*) elnevezést viselő európai kutatócsoport központi tematikája. A kiindulópontot a CNRS-ben 1984. március 1–2. között Philippe Robert, Michelle Perrot és Mireille Delmas-Marty által – egyáltalán nem mellékesen a *Normes, différences et résistances, régulations et contrôles* téma köré – szervezett kerekasztal-beszélgetés jelentette.

⁶⁰ Grandière, Marcel – Molin, Michel (dir.): *Le stéréotype: construction et diffusion de l'Antiquité à nos jours*. Rennes, 2003.

⁶¹ Vö.: Castel: *Les métamorphoses de la question sociale*.

⁶² Paugam, Serge (dir.): *L'exclusion, l'état des savoirs*. Paris, 1996.; Petit, Jacques-Guy (dir.): *Intégration et exclusion sociale d'hier à aujourd'hui*. Paris, 1999.

⁶³ Vö. például: Gueslin, André: *Les exclus en Europe. 1830–1930*. Paris, 1999.; Duprat, Catherine: *Usage et pratiques de la philanthropie: pauvreté, action sociale et lien social à Paris au cours du premier XIXe siècle*. 1-2. köt. Paris, 1996–1997. Lásd még Jean-Luc Marais friss összegzését: Marais, Jean-Luc: *Bienfaisance, assistance et philanthropie en France au XIXe et XXe siècles: un bilan historiographique*. In: Platon, Florin (dir.): *Nouvelles perspectives de l'histoire sociale en France et en Roumanie*. Iasi, 2003. 136–144.

⁶⁴ Az önszegélyező pénztárak történetét illetően lásd Michel Dreyfus és Patricia Toucas (Franciaország és Európa), illetve Martin Petitclerc (Québec) munkáit.

⁶⁵ Marec, Yannick: *Bienfaisance communale et protection sociale à Rouen (1796–1927)*. 1-2. köt. Paris, 2002.; Marec, Yannick – Petit, Jacques-Guy (dir.): *Le social dans la ville, en France et en Europe (1750–1914)*. Paris, 1996.

Konfliktusok és ellenhatalmak. Ide tartozik a rendbontás/rendbomlás, az érvényben lévő normák megkérdőjelezése vagy elutasítása (szabályszegés, bűnözés, erőszak),⁶⁶ csakúgy, mint a kirekesztő identifikáció, az ellenkultúra, az új társadalmi-politikai rend kialakítását célzó egyéni és kollektív stratégiák, a férfiak és nők közötti társadalmi kapcsolatok,⁶⁷ a generációs ellentétek, illetve – általánosabb értelemben – az elnyomott egyének és csoportok autonóm kifejezőeszközei.

E hatalmas területek (és korántsem vettünk számba minden témát) vagy inkább a társadalmi folyamatok ezen egészei leginkább azért tartoznak a társadalmi szabályozások történetéhez, mert dialektikus kapcsolat figyelhető meg köztük. Ha egymástól elszigetelten tárgyaljuk őket, akkor megint visszajutunk a társadalmi kontroll klasszikus tanulmányozási módszeréhez, vagyis normákat vizsgálunk internormativitás helyett. Emellett ezeket a társadalmi folyamatokat fejlődésükben kell vizsgálnunk, és elemzésük nem ragaszkodhat csupán a hosszú távon meghatározó tényezőkre, hanem figyelembe kell venni a változásokat, a szakításokat, a dekompozíciós-rekompozíciós időszakokat is.⁶⁸

Vegyük például a békebíróság intézményét a 19. századi Franciaországban. E társadalmi szabályozó eszköz rusztikus külseje igen összetett belsőt rejt. A központi hatalom kiválaszt egy helyi notabilitást arra, hogy egy néhány faluból álló területen polgári és büntetőjogi bíraskodási jogkört gyakoroljon – vagyis képviselje az államot és a helyi domináns rétegek érdekeit. A társadalmi kontroll helyi szintjének egyik legfontosabb tényezője – ha nem a legfontosabb szereplője – lesz; annál is inkább, mert ő a „hatalom szeme”, akinek sokáig előírják hangulatjelentések készítését, és elvárják tőle, hogy a kormánypárt jelöltjeinek győzelmével végződő, „jó” választásokat szervezzon. A békebíró az igazságszolgáltatási hierarchia legalján (tulajdonképpen azon kívül) helyezkedik el, az összes többi bíró lenézi, ám ennek ellenére az általa felügyelt területen ő a törvény és az állami igazságszolgáltatás képviselője, a legkisebb horderejű – ugyanakkor a legnagyobb számú és a mindennapi életet érintő jellegük miatt a franciák többsége számára legfontosabb – büntető- és polgári peres ügyekben (adósságok, szomszédok közti viszályok, birtokperesek, becsületsértések, közlekedérendszet). Emellett végig képes betölteni azt a „békéltető” szerepkört, amit még az Alkotmányozó Nemzetgyűlés alakított ki neki 1789–1790-ben abból a célból, hogy a konfliktusok és gyűlölködések elsimításával elkerülhetők legyenek a hosszantartó és költséges perek.⁶⁹

Bírói jogkörét inkább az igazságosság és a józan ész segítségével, mintsem az – egyébként általa kevéssé ismert – jogrendszer mesterségbeli fortélyainak alkalmazásával gyakorolja. Mivel így közel áll a joghatósága alá tartozók személyéhez csakúgy, mint gondolkodásmódjukhoz és az általuk vallott értékekhez, úgy tud igazságot szolgáltatni, hogy döntéseit elfogadják. A fellebbezések igen ritkák. A békebíró mindennapi tevékenysége elsősorban békéltető – és nem ítélkező – jellegű. Kihallgatáson fogadja mindazon személyeket, akiknek vitás ügye nagyobb jelentőséggel bír, és ezek esetében kötelező jelleggel megkísérli a békéltetést, mielőtt az ügy magasabb igazságszolgáltatási fórum elé kerülne. Ami a saját

⁶⁶ Lásd Frédéric Chauvaud, illetve a poitiers-i egyetem általa irányított GEHRICO konfliktus-elemző kutatócsoportja tagjainak munkáit.

⁶⁷ Lásd ezzel kapcsolatban a férfiak és nők közötti társadalmi kapcsolatokat történetét feldolgozó számos munkát. Ami az 1804-ben megjelent polgári törvénykönyv (*Code civil*) által a férfiak és az apák javára eldöntött férfi–nő viszonyt illeti, lásd: Fraisse, Geneviève – Perrot, Michelle (dir.): *Histoire des femmes: le XIXe siècle (tome 4)*. Paris, 1991.

⁶⁸ A reguláció történeti fogalomként való kezeléséről lásd: Fecteau: *La Liberté du pauvre*, id. mű.

⁶⁹ Petit, Jacques-Guy (dir.): *Une justice de proximité: la justice de paix (1790–1958)*. Paris, 2003.

joghatóságába tartozó mindennapi apró-cseprő ügyeket illeti, ajtaja mindig nyitva áll a panaszosok előtt a célból, hogy audiencián kívül, ítélet nélkül, kibékülés vagy kártérítés révén lehessen rendezni ezeket. Ez a gyors és ingyenes eljárás, ami lehetővé teszi a feleknek, hogy elmondhassák sérelmeiket egy harmadik személy előtt, majd közösen találják meg a megoldást, óriási népszerűségnek örvend a Második Császárság idején, amely egyúttal a francia paraszti társadalom aranykora. A hivatalban lévő háromezer békebíró több millió békéltetési eljárást visz sikerre, ami azt jelenti, hogy átlagban a családok felének volt évente egy ügye.⁷⁰

A társadalmi kontroll embereként, a panoptikus társadalom egyik leghatékonyabb mikrohatalmaként a békebíró egyúttal a társadalmi béke, a kiigazítás, az ellentétes érdekű, de a kompromisszum érdekében a megegyezést katalizátorként segítő harmadik személyhez forduló személyek közti alacsony szintű szabályozás egyik legaktívabb alakítója. A környezetben a 19. század végén és a 20. század elején végbemenő nagy horderejű változások, a városiasodás és az iparosodás térnyerésével, a középosztály felemelkedésével és professzionalizálódásával egyre kevesebben fordulnak a falusi bírákhoz; ám ők a gondoskodó állam kialakulásával szerepkört váltanak, és területi – népjóléti, választási vagy oktatási – bizottsági elnökök, majd később a megszületőben lévő munkajog (pl. üzemi balesetek kérdése) alkalmazói lesznek. Az egykori békebíró így ott van az új típusú társadalmi és politikai szabályozások szívében, az új demokratikus és szolidaritásra építő társadalmi paktum fontos alakítója, és az állami politika akkulturációjában is fontos szerepet tölt be.

Összegzés

Mondhatjuk-e azt, hogy a bíró az egyéni és társadalmi konfliktusok fő szabályozója?⁷¹ Ez természetesen vitatható, hiszen a mindenható igazságszolgáltatás éppúgy megöli az igazságot, mint ahogy a túlzásba vitt egyeztetés és kompromisszumkeresés a társadalom megmerevedéséhez és a szükséges változások blokkolásához vezet. Ami a történeti kutatást illeti: nos, ez is belefáradhat abba, hogy a társadalomtörténetet túlságosan egysíkúan, az egyfajta társadalmi „gumiszabálynak” tekintett reguláció tükrében tanulmányozza.⁷² A történetírás különféle interpretációk küzdőtere, és minden történészi iskola vagy módszer a konfliktusok felvállalása révén tud csak fejlődni.

A társadalmi szabályozás paradigmájának tanulmányozása így nem helyettesítheti a társadalomtörténet többi aspektusát, és nem jelenti annak „végső állapotát” sem. Más paradigmák is létjogosultságot nyertek és fognak nyerni, hiszen egyiküknek sem sikerült egybefogni a társadalomtudományok teljes eszköztárát.⁷³ Egyébiránt a történészek mindig némi késéssel emelik át saját problémakörükbe a szociológiai elméletek új változatait.

⁷⁰ Rouet, Gilles: *Justice et justiciables aux XIXe et XXe siècles*. Paris, 1999.

⁷¹ Alain Minc értelmezésében a bíró minden konfliktus igazi szabályozója lett. Lásd: Farcy, Jean-Claude: *Histoire de la justice française de la Révolution à nos jours: trois décennies de recherche*. Paris, 2001. 57–58.

⁷² Ezzel tulajdonképpen a Boris Cyrulnik által az egyéni védekezőképességre (a súlyos traumák utáni gyors felépülés képességére) megfogalmazottak extrapolálódnak a társadalomra. Cyrulnik, Boris: *Le murmure des fantômes*. Paris, 2003.

⁷³ Cuin, Charles-Henry – Gresle, François: *Histoire de la sociologie 2. Depuis 1918*. Paris, 2002³. 71. és köv. (*Une explosion des paradigmes [1968–2000] c. fejezet.*) Ugyanakkor mások a „multipoláris szelekciós modellben” látták a társadalomtudományokat egyesítő új paradigmát. Grimoult, Cédric: *Histoire de l'histoire des sciences: historiographie de l'évolutionnisme dans le monde francophone*. Genève, 2003.

Parsons és tanítványai strukturalista-funkcionalista szemléletmódja, illetve a chicagói iskola szimbolikus interakcionizmusa után csak nemrégiben kezdték felfedezni az 1970–1980-as évek új aktorszociológiájának paradigmáit. Ugyanakkor ez a gondolkodásmód, amely – az 1968 után meghonosodottal szemben – nem társadalmi kontrollról, hanem olyan regulációkról beszél, amelyek a rendszert és az egyes szereplőket is egyaránt előtérbe helyezik, ma olyan, számos aktuális kérdésre választ adó, kiemelten kezelendő megközelítés, amelylyel számot adhatunk az emberi interakciók változatosságáról, ambivalens és determinátlan mivoltáról, illetve különféle változatairól – vagyis a minden történeti korban egyszerre konfliktusos és megbékélést kereső emberi társadalmak komplexitásáról.⁷⁴

Fordította: SZÁSZ GÉZA

⁷⁴ A társadalmi szabályozás létezett az ókorban és a középkorban is, és az Európán kívüli világban is találkozhatunk vele. Mindazonáltal a tárgyalásos rendezés hatékonyabban működik az összetettebb, pluralista és toleráns társadalmakban, mint a hierarchikusan erősen tagolt, merev belső berendezkedésre és ideológiára alapozva működő tradicionális társadalmakban, ahol a központi ellenőrzés nehezebben leküzdhető akadályt jelent a társadalmi szereplők által megvalósítandó reguláció számára. Így például Michel Crozier Georges Duby munkáit használja fel annak megmagyarázásra, hogy a feudalizmus különböző változatai új társadalmi játékszabályok, vagyis új regulációk kialakulása révén jöttek létre. Crozier-Friedberg: *L'acteur et le système*, id. mű.